

הכנסת מרכז המחקר והמידע

י"ז בתמוז תשע"ז
11 ביולי 2017

קידום לימודי מדעי הרוח בישראל

לבקשת ועדת המדע והטכנולוגיה של הכנסת ולקראת דיון בוועדה בנושא שכותרתו "עתיד לימודי מדעי הרוח במערך ההשכלה הגבוהה בישראל", שיתקיים ב-12 ביולי 2017, במסמך שלהלן מובאים נתונים בסיסיים על לימודי מדעי הרוח בבתי הספר התיכוניים ובאוניברסיטאות. נוסף על כך, מוצגים בו עיקרי הדיון הציבורי בנושא זה בעשור האחרון ומפורטות פעולות המועצה להשכלה גבוהה, הוועדה לתכנון ותקצוב ומשרד החינוך לקידום לימודי מדעי הרוח.

1. נתונים על לימודי מדעי הרוח

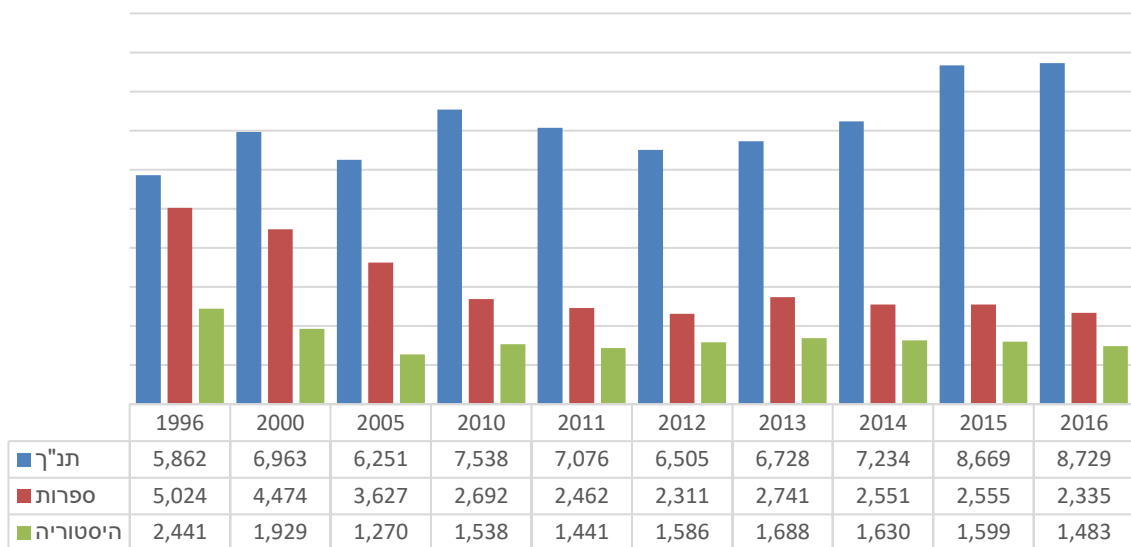
נתונים בסיסיים על לימודי מדעי הרוח שנאספו לצורך הכנת מסמך זה מלמדים על חולשת מעמדם של מדעי הרוח הן במערכת החינוך והן במערך ההשכלה הגבוהה.

על פי נתוני משרד החינוך, בשנת 2016 בחרו 2,335 תלמידים בחינוך העברי להיבחן בבחינת בגרות ברמה של 5 יחידות בספרות; 1,483 תלמידים בחרו להיבחן בבחינת בגרות ברמה של 5 יחידות לימוד בהיסטוריה ו-8,729 תלמידים (כ-93% מהם בחינוך הדתי) בחרו להיבחן בבחינת בגרות ברמה של 5 יחידות לימוד בתנ"ך. נוסף על כך, באותה שנה נבחנו בחינוך הערבי 975 תלמידים בבחינת הבגרות בהיסטוריה ברמה של 5 יחידות לימוד ו-2,588 תלמידים נבחנו בבחינת הבגרות בספרות ברמה של 5 יחידות לימוד.¹ מספר הנבחנים בבחינת בגרות מורחבת במקצועות הליבה הנמנים עם מדעי הרוח בחינוך העברי, מלבד תנ"ך, ירד בשנים אלה. פירוט הנתונים בלוחות שלהלן:²

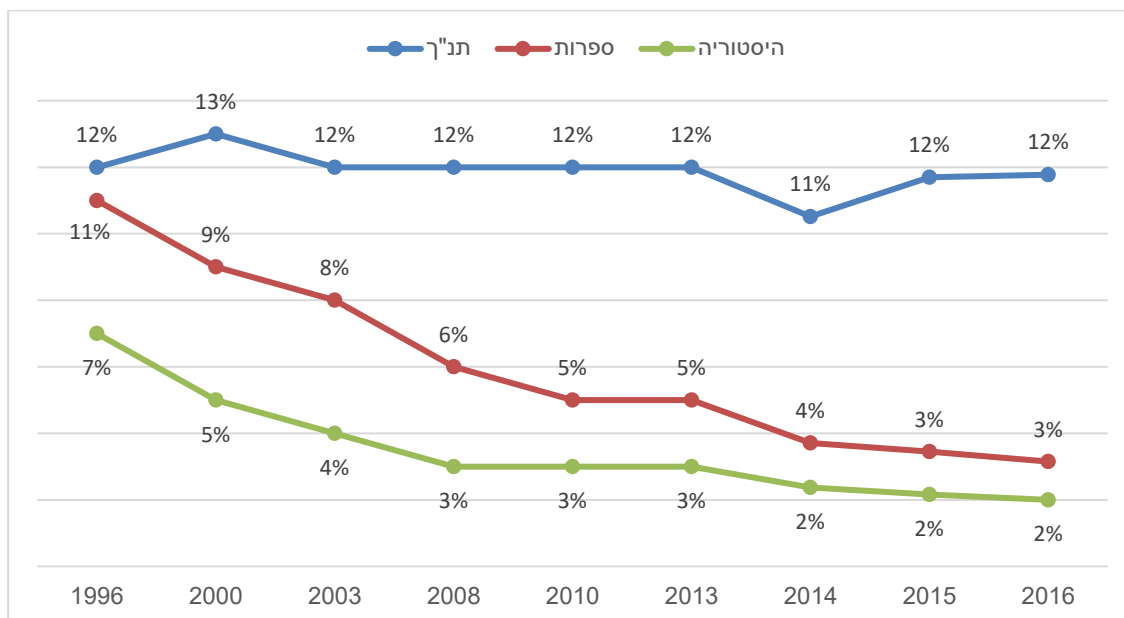
לוח 1: תלמידים בחינוך העברי שנבחנו בבחינת בגרות מורחבת באחד ממקצועות הליבה ההומניסטיים

¹ אלירז קראוס, מנהלת אגף רוח וחברה, המזכירות הפדגוגית, משרד החינוך, תשובה על פניית מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 11 ביולי 2017.

² עיבוד לנתוני הוועדה הקבועה של מל"ג-ות"ת למדעי הרוח (בתוך: יוכי פישר ואדם קליין אורון דוח מצב מדעי הרוח בישראל – 2016, מכון ון ליר בירושלים, יוני 2016), ולנתוני אגף הבגרויות במשרד החינוך (נתקבלו באמצעות הילה פאר-סיקרין, מתאמת הקשר בין משרד החינוך לכנסת, 11 ביולי 2017).

לוח 2: שיעור התלמידים שנבחנו ברמה של 5 יחידות לימוד בכלל הניגשים לבגרות בחינוך העברי

בשנת הלימודים תשע"ו מספר הסטודנטים שלמדו מדעי הרוח באוניברסיטאות היה 18,351 שהם כ-14% מכלל הסטודנטים באוניברסיטאות.³

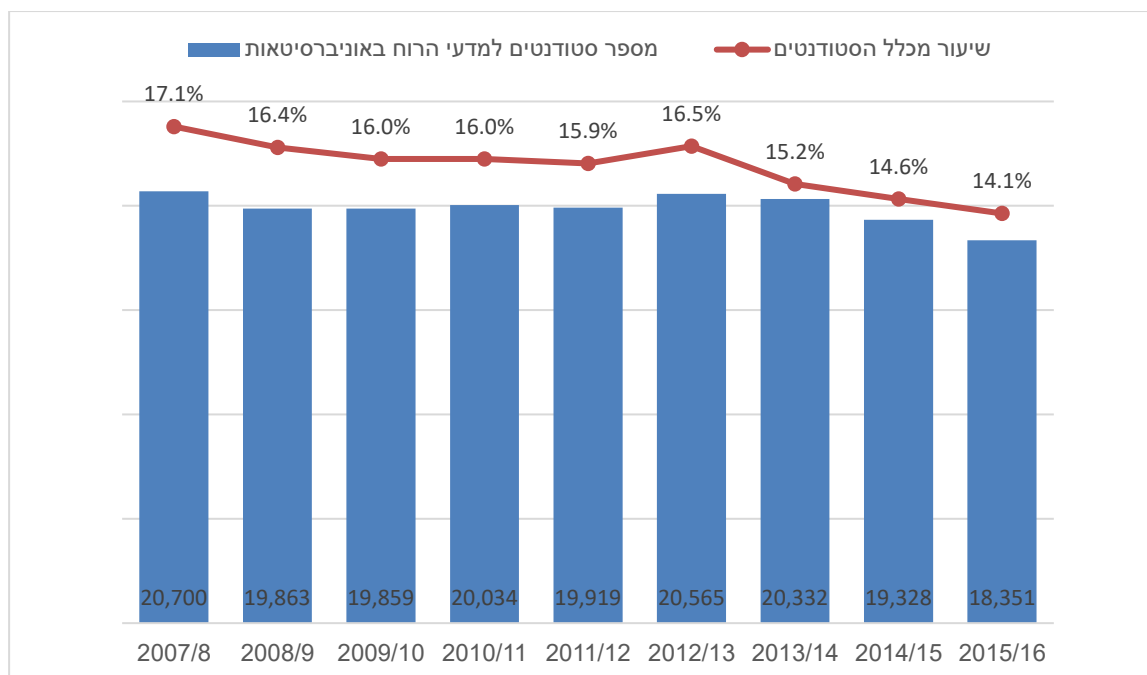
לוח 3: סטודנטים הלומדים מדעי הרוח באוניברסיטאות, 2016-2008

³ סטודנטים הלומדים מדעי הרוח באוניברסיטאות לפי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, [מאגר נתונים בנושא השכלה גבוהה](#), לוח 2.4: סטודנטים באוניברסיטאות לפי מין, תואר, מוסד ותחום לימוד. הנתונים על סטודנטים הלומדים מדעי הרוח כוללים את הסטודנטים הלומדים מדעי הרוח הכלליים; שפות, ספרויות ולימודים רגיונליים; אומנות, אומנויות ואומנות שימושית ותוכניות לימודים מיוחדות במדעי הרוח. הם אינם כוללים סטודנטים לחינוך והכשרה להוראה. נציין כי משנת הלימודים תשע"ד נכללו הסטודנטים באוניברסיטת אריאל במניין הסטודנטים באוניברסיטאות. באוניברסיטת אריאל יש מעט חוגים למדעי הרוח, והם נלמדים בקולטה למדעי החברה והרוח.

הכנסת

מרכז המחקר והמידע

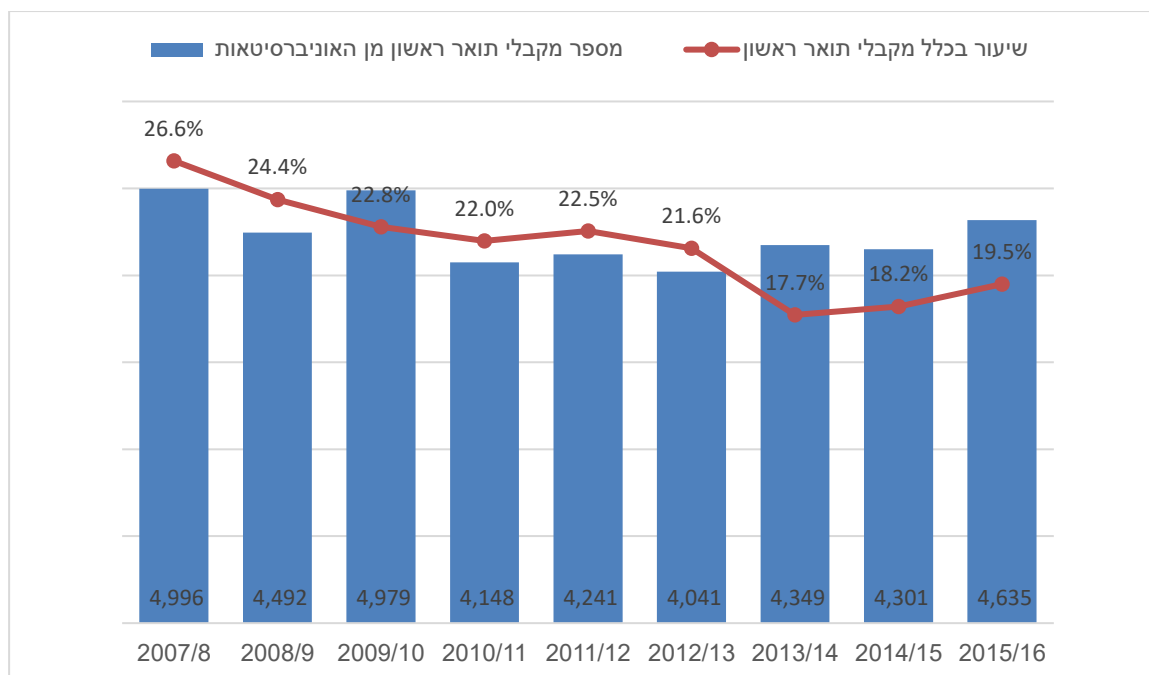

4,635 בוגרים קיבלו תואר ראשון באחד מתחומי מדעי הרוח באוניברסיטאות בשנת הלימודים תשע"ו, והם היו 19.5% מכלל מקבלי תואר ראשון מן האוניברסיטאות באותה שנה. מספר מקבלי תואר ראשון במדעי הרוח באוניברסיטאות ושיעורם בכלל מקבלי התואר גדל במקצת בשנתיים האחרונות, לאחר ירידה ניכרת בשנים קודמות.⁴

לוח 4: מקבלי תואר ראשון במדעי הרוח מן האוניברסיטאות ושיעורם בכלל מקבלי תואר ראשון, 2008-2016

⁴ מקבלי תארים במדעי הרוח מן האוניברסיטאות לפי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, [מאגר נתונים בנושא השכלה גבוהה של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה](#), לוח 3.9: מקבלי תואר ראשון מהאוניברסיטאות במקצועות לימוד נבחרים לפי מין ומוסד. הנתונים על מקבלי תואר ראשון במדעי הרוח כוללים את מקבלי התארים מדעי הרוח הכלליים; שפות, ספרויות ולימודים רגיונליים, אומנות, אומנויות ואומנות שימושית ותכנון לימודים מיוחדות במדעי הרוח. הם אינם כוללים מקבלי תארים בחינוך והכשרה להוראה. יש ציין כי משנת הלימודים תשע"ד נכללו בוגרי אוניברסיטת אריאל במניין בוגרי תואר ראשון באוניברסיטאות. באוניברסיטת אריאל לא היו באותה תקופה בוגרי תואר ראשון במדעי הרוח.

נוסף על נתונים אלה, מובאים להלן נתונים מרכזיים על מדעי הרוח מתוך דוח מקיף על מצב מדעי הרוח בישראל שנכתב ביוזמת הוועדה הקבועה של מלי"ג ות"ת למדעי הרוח (להלן: דוח המלי"ג) בשנת 2016:⁵

- מספר שעות ההוראה הנלמדות למדעי הרוח בתיכונים ירד בכ-5% בין 2004 ל-2014 ושיעורן בכלל שעות ההוראה בתיכונים ירד מכ-13% בשנת 2004 לכ-11.5% בשנת 2014.
- מספר המורים למדעי הרוח בתיכונים היה 6,336 בשנת 2014 והם היו כ-15.6% מכלל המורים בתיכונים. גילם של כ-34% מן המורים למדעי הרוח בתיכונים הוא יותר מ-50. לכ-45.5% מן המורים תואר שני ומעלה.
- בין השנים תש"ן (1990-1989) ותשע"ד (2013-2014) ירד שיעור הסטודנטים הלומדים לתואר ראשון במדעי הרוח באוניברסיטאות מ-32% ל-19%. שיעור הסטודנטים בתחום מדעי הרוח שלמדו בכל המוסדות להשכלה גבוהה בשנת תשע"ד היה נמוך מ-11%. עם זאת, ניכר גידול במספר הסטודנטים במכללות האקדמיות הלומדים מדעי הרוח. בתואר השני והשלישי מגמת הצמצום במספר הסטודנטים במדעי הרוח מתונה יותר. בשנת תשע"ד כ-15% מן הסטודנטים לתואר שני באוניברסיטאות וכ-18.2% מן הסטודנטים לתואר שלישי למדו לתואר בתחום מדעי הרוח.⁶
- כ-37% מכלל הסטודנטים למדעי הרוח לתואר ראשון למדו בחוג למדעי הרוח הכלליים; כ-7% נוספים למדו בכל אחד מן החוגים – שפה וספרות אנגלית, היסטוריה והיסטוריה כללית. שיעור הסטודנטים הלומדים ספרות וספרות עברית ירד מכ-12.7% מכלל הסטודנטים לתואר ראשון במדעי הרוח בתש"ן (1990-1989) עד ל-5.4% מכלל הסטודנטים לתואר ראשון במדעי הרוח בתשע"ד (2013-2014). מנגד, חלקם של הלומדים לימודי מזרח אסיה גדל מכ-2.4% מכלל הסטודנטים לתואר ראשון במדעי הרוח בתש"ן לכ-6.5% מכלל הלומדים בתשע"ד.

⁵ יוכי פישר ואדם קליין אורון, מכון ון ליר בירושלים, [דוח מצב מדעי הרוח בישראל – 2016](#), יוני 2016.

⁶ נציין כי אופן ספירת הסטודנטים למדעי הרוח באוניברסיטאות ובמכללות האקדמיות שונה מזה הנהוג בשנתון הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ולכן לא ניתן להשוות בין שני מקורות אלה, להרחבה ראו עמ' 54 בדוח המלי"ג.

- בשנת 2013 היו 924 משרות סגל אקדמי בכיר בתחום מדעי הרוח – ירידה של כ-16% משנת 1992.
- בשנת 2014 זכה תחום מדעי הרוח בכ-3% מכלל סכומי הזכייה בקרנות המחקר, כ-12 מיליון ש"ח בסה"כ.
- כ-39% מהבוגרים במדעי הרוח הועסקו בתחום הקשור ללימודיהם ארבע שנים לאחר סיום לימודיהם. שיעור זה נמוך בהשוואה לבוגרי המקצועות האחרים.
- ההכנסה השנתית הממוצעת של בוגרי התואר הראשון במדעי הרוח בשנה הרביעית שלאחר קבלת התואר נמוכה מהכנסתם השנתית של בוגרי רוב המקצועות האחרים (להוציא חינוך) ואינה גדלה בהתמדה בארבע השנים שלאחר השלמת התואר.

2. המשבר בלימודי מדעי הרוח והדיון הציבורי בו

דיון ציבורי ער, הן בתחומי האקדמיה והן מחוץ לה, בנושא המשבר המתגבר במדעי הרוח מתקיים כבר יותר מעשור. במשך השנים התפרסמו, כחלק מדיון זה, כמה מסמכים בולטים:

א. **דוח האקדמיה הישראלית הלאומית למדעים (סוף שנת 2006) על עתיד מדעי הרוח באוניברסיטאות המחקר בישראל.** הדוח עמד על תחושת הדאגה למעמד מדעי הרוח הן באקדמיה בישראל והן במוסדות אקדמיים בעולם, וניסה לזהות את הבעיות העיקריות בתחומים השונים ולהציע להן פתרונות. בין ההמלצות העיקריות שנכללו בדוח: הקמת גוף בין-אוניברסיטאי לתכנון ולתיאום בכלל מדעי הרוח; זיהוי תחומים ותת-תחומים מסוימים במדעי הרוח וקידום למעמד מוביל בעולם; פיתוח כלים להערכה כמותית של הישגי המחקר במדעי הרוח; הקמת קרן לתמיכה בפרויקטים איכותיים במדעי הרוח; בדיקת האפשרות לאמץ תוכנית לימודים שתנחיל מיומנויות ותרחיב את אופקיהם של כלל תלמידי התואר הראשון באוניברסיטה; עידוד תלמידים מצטיינים במיוחד ללמוד מדעי הרוח, למשל באמצעות איתור תלמידי תיכון מצטיינים במדעי הרוח והקמת מסגרות לימוד ייעודיות בעבורם, ובייחוד עידוד לימודי שפות.⁷

ב. **דוח הוועדה לבחינת מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל (יולי 2007 – ועדת שוחט).** ועדת שוחט הוקמה על ידי משרד החינוך ומשרד האוצר לצורך בחינה מקיפה של מכלול הנושאים האקדמיים, המבניים, החברתיים והכלליים הנוגעים למערכת ההשכלה הגבוהה. הוועדה התייחסה לנושא מדעי הרוח במסגרת הדיון שלה במצב המחקר באוניברסיטאות. היא המליצה ליזום הקמת קרן למדעי הרוח שתעניק מענקים לפרויקטים בתחום מדעי הרוח בהתמקדות בנושאי תשתיות ושיתופי פעולה בין-מוסדיים.⁸

ג. **המהלך הלאומי לקידום מדעי הרוח (נובמבר 2011).** בשנים 2010 ו-2011 התכנסו במכון ון ליר בירושלים צוותי העבודה שפעלו במסגרת יוזמה שכונתה "המהלך הלאומי לקידום מדעי הרוח". במסגרת המהלך שיתפו פעולה גורמים רבים מתוך האקדמיה ומחוץ לה ובהם אנשי חינוך, אנשי עסקים ואנשי תקשורת. על פי מחברי הדוח, אף על פי שפגשו במהלך עבודתם יוזמות מקומיות לקידום מדעי הרוח, לא נעשה ניסיון של ממש ליזום תוכנית מערכתית רחבה בתחום זה. הדוח המסכם כלל את המלצותיהם של כמה צוותי עבודה שעסקו בנושאים אלה: מבנה מדעי הרוח בתוכנם ובאופיים;

⁷ האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, עתידים של מדעי הרוח באוניברסיטאות המחקר בישראל, ירושלים תשס"ז.
⁸ דוח הוועדה לבחינת מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל בראשות מר אברהם (בייגה שוחט), יולי 2007.

הקשר בין הפקולטות למדעי הרוח במוסדות להשכלה גבוהה לבין בתי הספר התיכוניים; העלאת קרנם של לימודי מדעי הרוח והגברת כוח המשיכה שלהם; תקצוב מדעי הרוח על ידי הוועדה לתכנון ולתקצוב (להלן: ות"ת) ובמדעי הרוח במכללות. הוצגה בו שורת המלצות ארוכה ומפורטת, למשל: פיתוח ארגון הכלים הייחודי של מדעי הרוח; תוכנית לשיפור הקשר והשיתוף בין מערכת החינוך התיכונית ובין המכללות והאוניברסיטאות בתחום מדעי הרוח; העלאת הביקוש לבוגרי מדעי הרוח בשוק העבודה; הידוק הקשרים בין עולם העסקים והתקשורת לבין מוסדות הלימוד ויצירת תשתית ללימודי מדעי הרוח במכללות.⁹

ד. **דוח מבקר המדינה: לימוד המקצועות ההומניים בבתי הספר שבפיקוח הממלכתי (2013).** מבקר המדינה עמד בדוח על ירידה במספר הנבחנים במקצועות ההומניים ברמת 5 יחידות לימוד ובשיעורים בכלל התלמידים. הוא עמד גם על היעדר בקרה של משרד החינוך על אופן הניצול בפועל של שעות ההוראה שהוקצו לנושאים אלה. המבקר קבע כי חלק גדול מן המורים שמלמדים מקצועות, כגון אזרחות, גיאוגרפיה, היסטוריה, ספרות, לשון והבעה בחינוך העל-יסודי, לא הוכשרו ללמד מקצועות אלה. מצב זה חמור במיוחד בחינוך הממלכתי-דתי. המבקר קרא למשרד החינוך ליזום בדיקה מקיפה של החולשות המסתמנות בקשר להוראת המקצועות ההומניים כדי לקדם פעולות לחיזוק הוראתם במערכת החינוך ולביסוסה.¹⁰

ה. **דיוני ועדת החינוך, התרבות והספורט וועדת המדע והטכנולוגיה של הכנסת (2013-2015).** ועדת החינוך, התרבות והספורט של הכנסת בראשות חה"כ עמרם מצנע דנה במשבר בלימודי הרוח בנובמבר 2013. הוועדה דנה, בין השאר, באפשרות לקדם פעולה מערכתית בתחום זה באמצעות חקיקה,¹¹ אולם חקיקה מסוג זה לא הונחה על שולחן הכנסת. בנובמבר 2014 דנה ועדת המדע והטכנולוגיה של הכנסת בנתוני המועצה להשכלה גבוהה על הדרדרות לימודי מדעי הרוח במוסדות להשכלה גבוהה. בסיכום הדיון המליץ יושב-ראש הוועדה דאז חה"כ גפני על הקמת צוות, בהשתתפות נציגים של כלל הגופים הרלוונטיים ובראשות פרופ' גבריאל מוצקין ראש מכון ון ליר דאז, לגיבוש דרכי פעולה יצרניות כלל-מערכתיות וביקש לקבל דיווח בנושא בתוך שלושה חודשים.¹² באפריל 2015 הגיש הצוות המקצועי טיוטת דוח בנושא המשבר במדעי הרוח. בדוח נסקרו הפעולות והדוחות העיקריים בתחום זה בישראל ונבדקה התמודדותן של מדינות שונות בעולם עם המשבר במדעי הרוח, ובהן בריטניה, ארצות הברית ומדינות האיחוד האירופי. בעקבות הדוח הציע הצוות לפעול להקמת גוף לאומי למען מדעי הרוח בישראל, שיפעל בשיתוף פעולה מלא עם מוסדות ממשלה ועם גופים אחרים. תפקידי הגוף יהיו: תכנון הממשקים בין הגופים והמוסדות השונים העוסקים ברוח וניהולם; עריכת מחקר בתחום מצב מדעי הרוח; תכנון ארוך טווח ואינטגרטיבי בתחום זה; העברת ידע והנגשתו; בחינת נושא שוק העבודה ומדעי הרוח ופיתוחו ופיתוח שיתופי פעולה בין-לאומיים בתחום זה.¹³

⁹ מכון ון ליר בירושלים, [מהלך לאומי לקידום לימודי מדעי הרוח בחברה הישראלית: המלצות צוותי העבודה](#), נובמבר 2011.
¹⁰ מבקר המדינה, [לימוד המקצועות ההומניים בבתי הספר שבפיקוח הממלכתי](#), דוח מבקר המדינה 63 לשנת 2012 ולחשבונית שנת הכספים 2011, מאי 2013.

¹¹ ועדת החינוך, התרבות והספורט של הכנסת, [המשבר במדעי הרוח](#), פרוטוקול דיון, 4 בנובמבר 2013.
¹² ועדת המדע והטכנולוגיה של הכנסת, [הצעה לסדר-היום בנושא: נתוני המועצה להשכלה גבוהה על קריסת לימודי מדעי הרוח במוסדות להשכלה גבוהה](#), פרוטוקול דיון, 11 בנובמבר 2014.

¹³ מכון ון ליר בירושלים, [טיטת דין וחשבון צוות מטעם ועדת הכנסת לדיון במשבר מדעי הרוח](#), הוגש לוועדת המדע והטכנולוגיה של הכנסת, 29 באפריל 2015.

1. **דוח מצב מדעי הרוח בישראל** (2016). הדוח נכתב ביוזמת הוועדה הקבועה של מל"ג-ות"ת למדעי הרוח (ראו בהרחבה על הוועדה להלן) ומוצגים בו נתונים מפורטים על מצב מדעי הרוח במגוון תחומים רחב, ובהם הוראת מדעי הרוח בתיכונים; בחינות הבגרות בלימודי מדעי הרוח; סטודנטים הלומדים בחוגים של מדעי הרוח לתארים שונים באוניברסיטאות ובמכללות; סגל אקדמי במדעי הרוח; מחקר במדעי הרוח באוניברסיטאות; שיעור תעסוקה של בוגרי מדעי הרוח והכנסותיהם; הוצאה ציבורית והוצאה פרטית על מדעי הרוח ותרבות. הדוח איננו כולל המלצות.¹⁴

3. פעילות לקידום מדעי הרוח

להלן מוצגת פעילות המועצה להשכלה גבוהה והוועדה לתכנון ותקצוב ומשרד החינוך לקידום מדעי הרוח בעשור האחרון.¹⁵

א. המועצה להשכלה גבוהה והוועדה לתכנון ותקצוב

בהמשך להמלצות דוח האקדמיה הלאומית למדעים על עתידם של מדעי הרוח וועדת שוחט, הוקמה בשנת 2008 **הקרן למדעי הרוח** בשיתוף יד הנדיב והוועדה לתכנון ותקצוב של המועצה להשכלה גבוהה. מטרת הקרן היא תמיכה בפעילויות העשויות לגרום לשיפור ארוך טווח באיכות התוכניות, ברמת המחקר והלימוד, בכיסוי התחום ברמה הלאומית ובחיזוק מקומם של מדעי הרוח באוניברסיטאות.¹⁶ בשלב הראשון עמד תקציב הקרן על 30 מיליוני ש"ח, מחציתם מוות"ת ומחציתם מיד הנדיב. בשנים 2008-2011 אושרו בכל שנה מענקים לארבעה עד חמישה פרויקטים בעלות כוללת של 6-7 מיליוני ש"ח. בשנת 2012 החליטה ות"ת בשיתוף יד הנדיב להרחיב את פעילות הקרן ולתקצב בסכום כולל של 60 מיליוני ש"ח במימון משותף של ות"ת (25 מיליון ש"ח), יד הנדיב (20 מיליון ש"ח) והאוניברסיטאות (15 מיליון ש"ח).

בשנים 2012-2016 אושרו מענקים בסכום כולל של כשמונה מיליון ש"ח בכל שנה ובסך הכול נוצלו כ-35 מיליוני ש"ח מן התקציב שעמד לרשות הקרן. באותן שנים התמקדה תמיכת הקרן במטרות אלה: עידוד שיתופי הפעולה הפנים-מוסדיים והבין-מוסדיים; שילוב בין מדעי הרוח לתחומי ידע אחרים ויצירת מסגרות לתוכניות לימודים לתארים מתקדמים ברמה בין-לאומית. הקרן תמכה בהקמת קרוב ל-40 תוכניות לימודיות חדשות במוסדות. בשנת 2016 הוחלט לערוך שינוי במתכונת פעילות הקרן ולקראת סיום שנת 2017 עתידים להתפרסם קולות קוראים חדשים בתחומים אלו, המיועדים לחוקרים ולמוסדות.¹⁷

בשנת 2014 החליטו המועצה להשכלה גבוהה והוועדה לתכנון ותקצוב להקים את **הוועדה העליונה לקידום מדעי הרוח**. לראשות הוועדה מונתה פרופ' מלכה רפפורט חובב והיו חברים בה אנשי סגל אקדמי במדעי הרוח באוניברסיטאות המחקר והמכללות השונות.¹⁸ בין פעילויות הוועדה, חיזוק הקרן למדעי הרוח וליוויה; חיזוק הוועדה לפרסומים במדעי הרוח וליוויה; בחינת צרכים בנוגע לתשתיות מחקר במדעי הרוח; בחינת נושא הדוקטורנטים במדעי הרוח; עבודה מול הקרן הלאומית למדע למציאת התאמות

¹⁴ יוכי פישר ואדם קליין אורון, הוועדה הקבועה של מל"ג-ות"ת למדעי הרוח, **דוח מצב מדעי הרוח בישראל – 2016**, מכון ון ליר בירושלים, יוני 2016.

¹⁵ נוסף על כך, יש כמה יוזמות של גורמים פילנתרופיים, קרנות ועמותות הפועלות לקידום לימודי מדעי הרוח, ובהן קרן יד הנדיב ועמותת "דרך הרוח". יוזמות נוספות שיש להן חשיבות בקידום מדעי הרוח הן למשל דיגיטציה של חומרים תרבותיים בעיקר על ידי הספרייה הלאומית. על אף חשיבותן של יוזמות אלה לא עסקנו בהן כאן בשל לוח הזמנים שנקבע להכנת המסמך.

¹⁶ לפי אתר הקרן למדעי הרוח: <http://www.humanities.org.il>

¹⁷ אשר רגן, מנהל תחום מצוינות אקדמית, יד הנדיב, דוא"ל, 11 ביולי 2017.

¹⁸ ות"ת, **החלטות משיבת הוועדה לתכנון ולתקצוב מס' 10/1010**, 7 במאי, 2014.

במימון מחקר במדעי הרוח; ממשק עם מוסדות תרבות ועם משרד החינוך וכתובת דוח מצב מדעי הרוח שהוזכר לעיל. נוסף על כך, ייעצה הוועדה לוות"ת בנושא קידום מדעי הרוח במסגרת תוכנית החומש לשנים 2017-2022 וגיבשה המלצות בעניין זה.¹⁹

עקרונות לקידום מדעי הרוח במסגרת תוכנית החומש הוצגו בפני ות"ת ביולי 2016 על ידי צוות מקצועי. בהמלצות הצוות נכללו צעדים אלו:

- קידום שיתופי פעולה אינטרדיסציפלינריים ושיתופי פעולה בין-מוסדיים במחקר באמצעות הקצאה ייעודית שנתית של כספים למימון מענקי מוקדי מחקר במדעי הרוח מן הקרן הלאומית למדעים;
- תמיכה בדוקטורנטים מצטיינים באמצעות הגדלת מספר התוכניות המובנות לדוקטורנטים מצטיינים בקרן לעידוד מדעי הרוח והגדלת מספר המלגות המוצעות לדוקטורנטים;
- עדכון מודל התקצוב בגין פרסומים כך שיכלול גם ספרים ופרקים בספרים;
- הקמת מרכז למדעי הרוח הדיגיטליים שיאפשר פיתוח כלי מחקר ותוכנות חדשות ויצירת שיתופי פעולה עם מחקר בתחום המחשוב;
- המשך תמיכה בתוכניות לימודים בין פקולטות ובתארים משולבים והרחבת הפעילות כך שכל אוניברסיטה תוכל לפתוח כשתי תוכניות מסוג זה ומכללות אשר יראו תוכניות לימודים איכותיות יוכלו להשתלב בהן;
- בחינת שיתוף פעולה עם המכללות האקדמיות לחינוך;
- חיזוק הקשר בין המוסדות להשכלה גבוהה לבתי הספר התיכוניים בנושאי מדעי הרוח לשם שיפור איכות לימודי מדעי הרוח בהם, כך שהחשיפה לתכנים מתחום זה בשלבים מוקדמים תעודד תלמידים טובים להמשיך בלימודים בתחום במסגרת אקדמית;
- פיתוח קשר ישיר בין בתי ספר תיכוניים למוסדות להשכלה גבוהה והרחבת החשיפה של תלמידים למדעי הרוח באקדמיה;
- חיזוק הקשר עם מוסדות תרבות ועמותות הפעילות בתחומים השונים של מדעי הרוח;
- קידום הכוונה תעסוקתית בקרב סטודנטים למדעי הרוח, במוסדות ובתוכניות הלימודים והפקולטות השונות.²⁰

בהחלטתה בנושא עקרונות לקידום מדעי הרוח במסגרת תוכנית החומש תשע"ז-תשפ"ב קבעה ות"ת כי היא רואה חשיבות רבה בקידום תחום מדעי הרוח באופן מערכתי בתקופת החומש. הוחלט כי היקפי הסכומים שתקצה ות"ת לקידום הנושא ייקבעו לאחר גיבוש סדרי העדיפויות על ידי מל"ג ולאחר תוצאות המשא ומתן עם האוצר בנושא זה. ות"ת ביקשה מן הוועדה העליונה לקידום מדעי הרוח לקדם את ההמלצות הקונקרטיות של הצוות המקצועי בכפוף לסכומים שתקצה ות"ת לקידום מדעי הרוח במסגרת תוכנית החומש.²¹

בספטמבר 2016 הציגה הוועדה לתכנון ותקצוב את **התוכנית הרב-שנתית למערכת ההשכלה הגבוהה לשנים 2017-2022 (תשע"ז-תשפ"ב)**. על פי ההודעה, תקציב ות"ת המיועד לקידום מדעי הרוח יגדל בערך

¹⁹ נועה בינשטיין, היחידה לפרוייקטים בתכנון ותקצוב ויואב טאובמן, אגף תקצוב, המועצה להשכלה גבוהה, הוועדה לתכנון ותקצוב, "עקרונות לקידום מדעי הרוח במסגרת תוכנית החומש תשע"ז-תשפ"ב", 19 ביוני 2016.

²⁰ שם.

²¹ ות"ת, [עקרונות לקידום מדעי הרוח במסגרת תוכנית החומש תשע"ז-תשפ"ב](#), 13 ביולי 2016.

פי 2.5 במסגרת התוכנית החדשה, מכ-40 מיליון ש"ח בתוכנית הקודמת לכ-100 מיליון ש"ח בתוכנית העכשווית. תוכנית זו כוללת שיפור התמיכה במחקר; הגדלת מספר הסטודנטים תוך שימת דגש על איכותם; קידום ממשקים חיצוניים לאקדמיה בדגש על מערכת החינוך, מוסדות תרבות ומעורבות ציבורית והכוון תעסוקתי.²² בישיבת ועדת החינוך, התרבות והספורט של הכנסת שבה הוצגה התוכנית ציינה יו"ר ות"ת פרופ' יפה זילברשץ כי קרנות פילנתרופיות, ובהן יד הנדיב, יתרמו להגדלת התקציב המיועד לקידום מדעי הרוח כמעט עד כדי הכפלתו.²³

בהמשך להצגת תוכנית החומש, במרס 2017 החליטה מל"ג-ות"ת על הקמת **ועדת היגוי משותפת לקידום מדעי הרוח** שתפקידה לגבש תוכנית עבודה מסודרת ליישום התוכנית הרב-שנתית לקידום מדעי הרוח. הוועדה תגבש סדרת המלצות קונקרטיות לקידום מדעי הרוח במוסדות להשכלה גבוהה בחומש הקרוב; תסייע בקידום ובפיתוחו של תחום מדעי הרוח; תהא אחראית על תיאום בין היוזמות והגורמים השונים העוסקים בקידום מדעי הרוח בהיבטים השונים, ובהם המוסדות להשכלה גבוהה בארץ ובחוץ-לארץ, מערכת החינוך, מוסדות תרבות וארגונים אחרים העוסקים בקידום מדעי הרוח. לראשות הוועדה מונה פרופ' יוסי שיין ובין חבריה חברי סגל אקדמי במדעי הרוח ובתחומים נוספים באוניברסיטאות המחקר.²⁴ ועדת ההיגוי מחליפה את הוועדה העליונה לקידום מדעי הרוח בראשות פרופ' רפפורט-חובב (שהוקמה כאמור ב-2014) והיא פועלת כהמשכה הישיר של ועדה זו ולפי המלצותיה.²⁵

לדברי נציגי ועדת ההיגוי, על הוועדה להגיש את המלצותיה בתוך שנה – כלומר עד מרס 2018. בשלב ראשון – ככל הנראה עד דצמבר 2017 – יוגש מסמך המפרט את אופן חלוקת התקציב המיועד לקידום מדעי הרוח בין הגופים הרלוונטיים ואת פריסתו בשנות התוכנית הרב-שנתית. בהמשך יוגשו המלצות המלאות. שלד ההמלצות המתגבש כולל גיבוש תוכנית שתעודד סטודנטים מצטיינים הלומדים לקראת תואר ראשון במדעים ובתחומי מדע נלווים לשלב בלימודיהם חטיבות שיעורים במדעי הרוח בהיקף ניכר וברמה גבוהה; טיפוח מדעי הרוח בקרב תלמידי בתי הספר התיכוניים וצוותאות (סימביוזה) גדולה יותר בין האוניברסיטאות לבתי הספר; טיפול במדעי הרוח הדיגיטליים כולל חינוך לדיגיטציה, קורסים מקוונים לסטודנטים ולסגל ושימוש בחומרי לימוד דיגיטליים.²⁶

פעולות נוספות של המל"ג בתקופה זאת הקשורות לקידום מדעי הרוח היו הגדלת תעריף תחום מדעי הרוח במרכיב ההוראה בתואר ראשון ושני. ההגדלה נובעת מהצורך לתמוך בכיתות קטנות יותר נוכח הירידה במספר הסטודנטים ומרצון לתמרץ את המוסדות לקליטה מוגברת של סטודנטים, מהקמת ועדת היגוי לבחינת נושא הפרסומים במדעי הרוח שהגישה את מסקנותיה לוות"ת באוגוסט 2015 ומעידוד פיתוח תוכניות להרחבת ההשכלה הכללית של הסטודנטים, בין השאר כדי לחשוף בפני כלל אוכלוסיית התלמידים את מדעי הרוח, ברמת חשיפה בסיסית.²⁷

²² המועצה להשכלה גבוהה, "הישג בתוכנית הרב-שנתית החדשה: תוספת של כ-7 מיליארד שקלים לתקציב מערכת ההשכלה הגבוהה", הודעה לעיתונות, 13 בספטמבר 2016.

²³ ועדת החינוך, התרבות והספורט של הכנסת, הצגת תוכנית החומש של המל"ג – בהשתתפות פרופ' יפה זילברשץ, פרוטוקול דיון, 9 במאי 2017.

²⁴ מל"ג, "הצעה להקמת ועדת היגוי לקידום מדעי הרוח", 7 במרס 2017; מל"ג, חיזוק מדעי הרוח במוסדות להשכלה גבוהה, 11 במאי 2017.

²⁵ ועדת ההיגוי לקידום מדעי הרוח, המועצה להשכלה גבוהה, דוא"ל, 5 ביולי 2017.

²⁶ ועדת ההיגוי לקידום מדעי הרוח, המועצה להשכלה גבוהה, דוא"ל, 10 ביולי 2017.

²⁷ "עקרונות לקידום מדעי הרוח במסגרת תכנית החומש תשע"ו-תשפ"א, כתיבה: נועה בינשטיין, היחידה לפרוייקטים בתכנון ותקצוב, יואב טאובמן, אגף תקצוב, המועצה להשכלה גבוהה/הוועדה לתכנון ותקצוב, 19 ביוני 2016.

תחום אחר שבו פועלת המועצה להשכלה גבוהה לקידום מדעי הרוח הוא הקמת **מרכזי מצוינות במדעי הרוח**. תוכנית מרכזי המצוינות (I-CORE: Israeli Centers of Research Excellence) היא יוזמה של ות"ת שאומצה על ידי הממשלה במרס 2010, במסגרת תוכנית החומש להשכלה הגבוהה באותה תקופה. על פי החלטת הממשלה, שכותרתה "תוכנית לאומית 'להבאת מוחות' לישראל", מרכזי המצוינות הם מרכזי מחקרי במסגרת אוניברסיטה שנועדו לקדם מחקר מעמיק, פורץ דרך וחדשני בתחום מדעי מוגדר, לשמש עוגן לתשתיות מחקריות ואנושיות בתחומו ולאפשר ניצול מיטבי של הפוטנציאל המדעי של מדינת ישראל. בהחלטה נקבע כי יוקמו עד 30 מרכזי מצוינות, וכל אחד מהם יפעל במשך תקופה של 3-5 שנים בתקציב של כ-15 מיליון ש"ח לכל מרכז.²⁸

בשנים 2011-2013 הוקמו במסגרת התוכנית 16 מרכזי מצוינות בתחומים שונים. שניים מהמרכזים עוסקים במחקר במדעי הרוח.²⁹ על פי נציגי המועצה להשכלה גבוהה, לשני המרכזים הוקצו בסך הכול כ-42 מיליון ש"ח למשך חמש שנים (23 מיליון ש"ח למרכז בהובלת האוניברסיטה העברית ו-19 מיליון ש"ח למרכז בהובלת אוניברסיטת בן-גוריון).

מרכזי המצוינות במדעי הרוח עוסקים בקידום פרקטיקות מחקר מתקדמות, במדעי הרוח הדיגיטליים ובהגדלת הנראות הבין-לאומית של המחקר בישראל. נוסף על כך, יש בפעילותם פן מרכזי של תרומה לקהילה באמצעות פעילויות לקהל הרחב. בשנת 2018, עם סיום חמש השנים שהוקצבו לפעילותם, ייסגרו, על פי המתוכנן, מרכזי המצוינות ובהם שני מרכזי המצוינות במדעי הרוח.³⁰

²⁸ [תוכנית לאומית "להבאת מוחות" לישראל](#), החלטה מס' 1503 של הממשלה מיום 14 במרס, 2010.

²⁹ המועצה להשכלה גבוהה, "הושלם תהליך הקמת מרכזי המצוינות (I-CORE) שישה עשר מרכזי המצוינות יפעלו במגוון של תחומי מחקר", הודעה לעיתונות, 5 במאי 2013.

³⁰ ד"ר ליאת מעוז, סמנכ"ל אסטרטגיה ובינלאומיות, המועצה להשכלה גבוהה, שיחת טלפון, 10 ביולי 2017.

ב. משרד החינוך

אגף חברה ורוח במזכירות הפדגוגית הוא הממונה על קידום לימודי הרוח במערכות החינוך היסודי והעל-יסודי. כאמור, בשנת 2013 פורסם דוח מבקר המדינה שביקר את לימודי המקצועות ההומניים בבתי הספר וקרא למשרד החינוך ליזום בדיקה מקיפה של החולשות המסתמנות בעניין הוראת המקצועות ההומניים, כדי לקדם פעולות לחיזוק הוראתם במערכת החינוך ולביסוסה.³¹

ביוני 2013 פרסם משרד החינוך חוזר מנכ"ל שכותרתו "תוכנית לחידוש פני ההוראה והלמידה במקצועות הליבה ההומניסטיים: ספרות, תנ"ך והיסטוריה". מטרת התוכנית היא ליצור בקרב התלמידים אהבת למידה של ספרות, תנ"ך והיסטוריה, כבסיס להתעניינות במקצועות הללו – ובמקצועות הרוח בכלל – בהמשך חייהם; לקיים למידה מעמיקה, משמעותית וחוייתית במקצועות ההומניסטיים ולהביא לתנופה בביקוש ללימוד המקצועות ספרות, תנ"ך והיסטוריה ברמה מוגברת בחטיבה העליונה.

דרכי הפעולה לקידום המקצועות ההומניסטיים כפי שפורטו בחוזר המנכ"ל:

- עדכון תוכניות הלימודים במקצועות הליבה ההומניסטיים;
 - הקמת צוותי פיתוח ארציים לפיתוח דגמי הוראה וחומרי למידה, לסיוע לבתי הספר המצטיינים ולבניית תוכנית הדרכה ופיתוח מקצועי למדריכים ולמורים במקצועות אלה;
 - טיפוח יזמות בשדה החינוך, באמצעות פיתוח תוכניות בית-ספריות יצירתיות, הקמת כיתות הֶגְבֵּר מצטיינות, הענקת פרסי הצטיינות לבתי ספר, הענקת פרס שנתי לעבודת גמר מצטיינות ולעבודות חקר מצטיינות בחטיבות הביניים ובחטיבה העליונה;
 - קידום לימודים מוגברים במקצועות ההומניסטיים באמצעות הקצאת שעות ייחודיות לבתי ספר שבהם יפתחו מגמות הרחבה חדשות בכל אחד מתחומי הליבה ההומניסטיים, התחשבות במספר התלמידים שמסיימים 5 יחידות לימוד לבגרות בלימודי הליבה ההומניסטיים במסגרת הקצאת תקצוב דיפרנציאלי לבתי ספר בחינוך העל-יסודי והבאה לידי ביטוי של המקצועות ההומניסטיים בסטטוס ההישגים הבית-ספריים;
 - שיתוף פעולה עם רשויות מקומיות ועמותות ועידוד סטודנטים לתארים מתקדמים לסייע לתלמידים בתכנון עבודות חקר ומיזמי חקר ובכתיבתם, וכן סיוע בפתיחת כיתות עירוניות ללימוד מוגבר של מקצועות הליבה ההומניסטיים בחטיבה העליונה לתלמידים שלא נפתחה בבית ספרם מגמה כזו.³²
- במסגרת לוח הזמנים שהוקצה להכנת מסמך זה, לא התאפשר לנו לבחון בפירוט את מידת היישום של חוזר מנכ"ל משרד החינוך. מתשובת גב' אליז'ה קראוס, מנהלת אגף חברה ורוח במשרד החינוך על פנייתנו בעניין זה עולה כי בשנת הלימודים תשע"ז הוקצו לקבוצות לימוד של 5 יחידות לימוד בהיסטוריה ובספרות 225 שעות שבועיות בתקציב של כ-2 מיליון ש"ח. בשנת הלימודים הבאה, תשע"ח, יאפשר משרד החינוך לכל בית ספר המעוניין בכך לפתוח מגמת לימודים מורחבת בספרות ובהיסטוריה ויקצה לבית הספר שעות בהתאם. המשרד צופה כי מספר השעות השבועיות שבהן יילמדו ספרות והיסטוריה ברמת 5 יחידות לימוד יעלה לכ-450 שעות שבועיות. המשרד עוסק בכתיבת תוכניות לימודים חדשות למקצועות ההומניסטיים. בשנים האחרונות פורסמו תוכניות לימודים חדשות להיסטוריה בחינוך הדרוזי ולספרות בחינוך

³¹ מבקר המדינה, [לימוד המקצועות ההומניים בבתי הספר שבפיקוח הממלכתי](#), דוח מבקר המדינה 63 לשנת 2012 ולחשבונות שנת הכספים 2011, מאי 2013.

³² משרד החינוך, [תוכנית לחידוש פני ההוראה והלמידה במקצועות הליבה ההומניסטיים: ספרות, תנ"ך והיסטוריה](#), חוזר מנכ"ל תשע"ג/10 (ב), חי' תמוז התשע"ג, 16 ביוני 2013.

הממלכתי-דתי. כיום נכתבות תוכניות לימוד חדשות להיסטוריה בחינוך הממלכתי והממלכתי-דתי. נוסף על כך, מתקיימות תוכניות במתכונת פיילוט לבחינת שינויים במתכונת בחינות הבגרות בתחומים אלה. בחיפה ובתל אביב פועלות בשנים האחרונות כיתות עירוניות ללימודי 5 יחידות בפילוסופיה ובספרות בשיתוף אוניברסיטאות המחקר ועמותת דרך רוח. בשנת הלימודים תשע"ז למדו בכיתות אלה 130 תלמידים. בשנת הלימודים הבאה, תשע"ח, צפוי שייפתח מרכז נוסף בבאר שבע ובסך הכול ילמדו בשלושת המרכזים כ-270 תלמידים.³³

כתיבה: אתי וייסבלאי

אישור: יובל וורגן, ראש צוות

עריכה לשונית: מערכת דברי הכנסת

³³ אלירז קראוס, מנהלת אגף רוח וחברה, המזכירות הפדגוגית, משרד החינוך, תשובה על פניית מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 11 ביולי 2017, שיחת טלפון, 11 ביולי 2017.

